

Şeyhülislâm Hâmid Efendi'nin bir nâib hakkında verdiği fetva (*İlmiye Sahnâmesi*, s. 389)

ğunu nâibi oldukları kadiya teslim ederlerdi. XVIII. yüzyıl sonlarında mevleviyet derecesindeki Konya, Kayseri, Sivas, Ayıntap gibi Anadolu şehirleri mahkemelerine nâiblerin baktığı bilinmektedir. Bu yerler üç dereceye ayrılmıştı. Buna göre şehir merkezleri birinci sınıf, mutasarrıflıklar ikinci sınıf, büyükçe kazalar üçüncü sınıf nâiblik olarak tesbit edilmiş, tayinler de buna göre yapılmıştır (Çadırcı, s. 282-283).

Mahkeme harçları nâiblerin temel geçim kaynağı idi. Baktıkları davalardan ve gördükleri muamelelerden sicil, hüccet, mürâsele, nikâh, talâk, itâk vb. adı altında ücret alırlardı. Bütün bu resimlerde nâibe ait kısmın kadiya nisbetle beşte veya altıda bir civarında olduğu kanunnâmelerde verilen bilgilerden anlaşılmaktadır (Uzunçarşılı, s. 85). Ancak nâiblerin bu harçları toplamada aşırılığa kaçmaları halkı çok rahatsız ettiğinden adaletnâmelerde bu haksızlık sıkça dile getirilip önlenmesi emredilmiştir. II. Meşrutiyet döneminde yapılan düzenlemelerle nâiblere mahkeme harçları yerine düzenli maaş bağlanması kararlaştırılmıştır.

Kadılarla aynı yetkilere sahip olarak imparatorluğun her tarafına dağılan ve adaletin tevziinde önemli hizmetler gören nâibler keşif, teftiş ve tahkik için olay mahalline giderlerdi, bu da özellikle kadıların maiyetinde çalışan nâiblerin başlıca görevlerindendi. Bunlar, temsil ettikleri mahallin ihtiyaçları veya kendi özlük haklarına dair doğrudan Dîvân-ı Hümâyün'a arzlar gönderebildikleri gibi hükümetten de doğ-

rudan kendilerine hükümler gelirdi. Nitekim mühimme defterlerinde arz ve hükümlerin binlerce örneği bulunmaktadır.

Bilgisiz nâiblerin sebep olduğu haksızlıklar sık sık şikâyetlere konu oluyordu. Yetersiz adaylar nâibliği elde etmek için ilgililere rüşvet verir, görev aldıktan sonra verdiği paraları çıkarmak üzere halktan her vesile ile para almaya çalışırdı. Mevâlî nâiblerinin yolsuzluğu sadece kendilerine değil niyabet ettikleri kadı ve kazaskere de zarar verirdi. Nitekim Mekke kadısı Şeyh Mollazâde'nin Eskişehir kazası arpalığı nâibi hakkında halkın padişaha şikâyetiyle arpalık Mollazâde'den alınmıştı (*Taylesanizâde Hâfız Abdullah Efendi Tarihi*, s. 187). Nâibliklerin iltizam usulüyle verilmesi de yolsuzlukların artmasına sebep olmuştur. Kadıların hitaben gönderilen bir hükümde kadıların nâiblerini iltizamla belirledikten sonra bir taraftan kendileri bir taraftan nâiblerinin halktan haksız para almaları şiddetle eleştirilmektedir (Uzunçarşılı, s. 250, 255).

İmam, hatip, müftü, hatta şeyhülislâmın yerine de nâib tayin edildiği anlaşılmaktadır. 929'da (1523) Zenbilli Ali Efendi hastalığı sebebiyle uzun süre görevini yapamayacak durumda olduğu halde Kanûnî Sultan Süleyman onu şeyhülislâmlıktan bırakmış, yerine bir nâib tayin etmesini istemiş, Zenbilli de Şeyh Muhyiddin Mehmed'i nâib tayin etmişti. Ancak bunun istisnaî bir uygulama olduğu görülmektedir (Repp, s. 221).

Osmanlı mahkemeleri için kadı ve nâib yetiştirmek üzere Şeyhülislâm Meşrepzâde Ârif Efendi'nin meşihatında 1854 yılında Muallimhâne-i Nüvvâb adıyla bir mektep açılmış, burası 1885'te Mekteb-i Nüvvâb, 1908'de Mekteb-i Kudât, bir yıl sonra da Medresetü'l-kudat adını almıştır. Cumhuriyet döneminde şer'î mahkemelerin kaldırılmasıyla nâiblik kurumu da sona ermiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, MD, nr. V, hk. 282; nr. XII, hk. 1062; *Taylesanizâde Hâfız Abdullah Efendi Tarihi: İstanbul'un Uzun Dört Yılı: 1785-1789* (haz. Feridun M. Emecen), İstanbul 2003, s. 52, 152, 187, 260, 281, 340, 429; *Nüvvâb Defterleri, Sicill-i Ahvâl Defterleri, Meşihat Arşivi*, Genel, nr. 57, 61, Özel, nr. 1, 5; *Nüvvâb Defterleri, Meşihat Arşivi*, Genel, nr. 1971-1991, 27 defter, sene 1279-1335; *İlmiye Teşkilâtı*, s. 85, 142-143, 250, 255; M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebussuud Efendi Fetvaları İşığında 16. Asır Türk Hayatı*, İstanbul 1972, tür.yer.; M. Adnan Bakhit, *The Ottoman Province of Damascus in the Sixteenth Century*, Beirut 1982, s. 51, 52, 62, 175; R. C. Repp, *The Müfti of Istanbul: A Study in the Development*

of the Ottoman Learned Hierarchy, London 1986, s. 221; Abdülaziz Bayındır, *İslâm Muhakeme Hukuku*, İstanbul 1986, s. 89-92; Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara 1991, s. 282-283; Mehmet Akman, *Osmanlı Devleti'nde Ceza Yargılaması*, İstanbul 2004, s. 43-46; Bilgin Aydın v.dğr., *Şeyhülislâmlık (Bab-ı Meşihat) Arşivi Defter Kataloğu*, İstanbul 2005; G. Veinstein, "Sur les Nâ'ib Ottomans (XVème-XVIème siècles)", *Jerusalem Studies in Arabic and Islam*, XXV, Jerusalem 2001, s. 247-267; C. Brockelmann, "Muhibbî", *IA*, VIII, 512; M. Cavid Bay-sun, "Nâip", a.e., IX, 50-52.

MEHMET İPŞİRLİ

NÂİB-i SALTANAT

(نَائِبُ السُّلْطَانَةِ)

Merkezde sultana vekâlet eden veya tayin edildiği yerde onu temsil eden devlet adamı.

Bu göreve Anadolu Selçukluları'nda, Memlükler'de ve Delhi Sultanlığı'nda rastlanır. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, bu görevin Anadolu Selçukluları'na Eyyûbiler'den geçmiş olabileceğini söylüyorsa da Eyyûbî kaynaklarında adına pek rastlanmaz. Sadece İzzeddin İbn Şeddâd'ın, 618 (1221) yılında Atabekiyye Medresesi'ni yaptıran Şehâbeddin el-Atabek'in Halep Kalesi nâibü's-sultanı olduğunu söylediği görülür (*el-A'lâku'l-hafile*, I/1, s. 273). İlk Anadolu Selçuklu sultanı Süleyman Şah'ın Suriye seferine çıktığı sırada başşehir İznik'te yerine bıraktığı Ebü'l-Kâsım'ın ve ardından onun yerine geçen kardeşi Ebü'l-Gâzî'nin fiilen sultan nâibliği yaptıkları halde bu unvanı taşıdıklarına dair bir kayıt yoktur. Kaynaklarda bu makama ve nâib unvanına ilk defa 616'da (1220) I. Alâeddin Keykubad'ın cülûsu sırasında rastlanmakta, daha sonra da bu müessese ve görevli için "niyâbet-i hazret-i saltanat, niyâbet-i hazret-i ulyâ, niyâbet-i saltanat-ı Rûm, nâibü's-saltanat-ı'l-muazzama, nâibü'l-hazre" gibi unvanların kullanıldığı görülmektedir. Bu mevkîye getirilmeden önce subaşı, melikü'l-ümerâ, vezir, reisü'l-bahr, melikü'n-nüvvâb, pervâne ve emîr-i dâd gibi görevlerde bulunan nâiblerin arasında ayrıca sâhib-i dîvân-ı istifâ gibi ikinci bir memuriyeti birlikte yürütenler de vardır. Nâib-i saltanat protokolde vezir ve atabegden sonra gelmekteydi. Moğollar'ın tahakkümüne döneminde merkezî otorite dağılınca devlet adamları kendi ikballeri için onlarla iş birliğine giriştiler; böylece vezâret ve atabeglikte olduğu gibi nâib-i saltanatlıkta da iki başlılık ortaya çıktı; sultanın nâibinden baş-

NÂİB-i SALTANAT

ka Moğol hanı için de bir nâib tayin edilmeye başlandı. Nitekim, İlhanlı Abaka Han aynı zamanda vezirlik de yapan Sâhib Ata'yı "kıvâmü'l-mülk" unvanıyla kendi niyâbet-i hazret-i ulyâlığına, Celâleddin Mahmud'u istifâ makamına ilâveten sultanın nâibü's-saltanatı'l-muazzamalığına tayin etmişti. Selçuklular'da nazarı olarak görev alanları belirlenmiş görünse de özellikle vezir, atabeg ve nâib-i saltanatın icraatları arasında belirgin bir fark bulunmamaktadır. Bu unvanı taşıyanların faaliyetleri sultanı muhaliflerine karşı korumak ve onları saf dışı etmek, isyanları bastırmak, başşehri savunmak, Moğollar'a karşı asker temini için komşu devletlerle görüşmek, elçilik yapmak ve sultanın kızının gelin alayına başkanlık etmek şeklinde belirtilmiştir.

Bu makam daha çok Memlükler'de önem kazanmıştır. "Nâibü'l-hazre, nâibü'l-uzmâ, nâibü'l-kâfil, kâfilü'l-memâlikî's-şerîfe, sultânü'l-muhtasar" vb. unvanları taşıyan nâib-i saltanat, askerî sınıfın en üst rütbesindeki emîr-i mie ve mukaddemü'l-elflerin en kıdemlileri arasında tayin edilir, bazan bunların üstü atabekü'l-asâkir bu göreve getirilir, hükümdarın temsilcisi veya vekili olarak onun adına ülkeyi yönetirdi. Nâibler, vezirin yerini alarak sultanın ardından devletin ikinci adamı haline geldiler; hatta bazan bu güçleri sayesinde Kutuz, Ketboğa ve Lâçin gibi sultan oldular. Başşehirdeki nâib-i saltanattan başka Dimaşk, Halep, Trablusşam, Gazze, Hama ve Kerek gibi eyalet veya şehir valileri de bu unvanı (veya kâfilü's-saltana, kâfilü'l-memleke unvanlarını) taşımaktaydı. Bunların içinde en üst mevkiide olanı Dimaşk nâib-i saltanatıydı. Dimaşk nâibleri arasında Şeyh el-Mahmûdî gibi bu durumu kendi çıkarına kullanıp bölgedeki diğer nâiblerin desteğini alarak sultan olanlar da vardı.

Delhi Sultanlığı'nda hükümdar adına görev yapan, nâibü'l-mülk veya nâib-i hâss-ı şah unvanını taşıyan yüksek rütbeli bir emîr yahut melik bulunmakta ve nâib-i saltanatla aynı işi yapmaktaydı. Ancak bu makam Delhi Sultanlığı'nda zaman zaman hem makam sahibi hem devlet için tehlike arz etmiştir. Çünkü nâibler daima güçlerini korumaya çalıştıkları için zulümden kaçınmıyor ve isyanların çıkmasına sebep oluyorlardı. Nitekim Delhi Memlük sultanlarından I. Rükneddin Firûz Şah'ın nâibliğini üstlenen annesi Şah Türkân kötü yönetimi yüzünden öldürülmüştü. Delhi Sultanlığı'nın sonuncu hânedanı Lûdîler'de de Memlükler'de olduğu gibi eyalet valilerine nâib deniliyordu. Aynı müessesenin Safevîler'de de mevcut olduğu anlaşılmaktadır.

Avşarlılar hânedanının kurucusu Nâdir Şah, Safevî Hükümdarı II. Tahmasb'ı tahttan indirip yerine henüz birkaç aylık olan oğlu III. Abbas'ı geçirmiş ve kendisini nâib-i saltanat ilân ederek yönetime el koymuştu.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Bîbî, *el-Evâmîrü'l-Alâiyye: Selçukname* (trc. Mürsel Öztürk), Ankara 1996, I-II, bk. İndeks; İzzeddin İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-haîre fi zikri ümerâ'i's-Şâm ve'l-Cezire* (nşr. Yahyâ Zekeriyâ Abbâre), Dimaşk 1991, I/1, s. 273; Hasan b. Abdülmü'min el-Hûi, *Gunyetü'l-kâtib ve münyetü'l-tâlib-Rûsümü'r-resâ'il ve nücümü'l-fezâ'il* (nşr. Adnan Sadık Erzi), Ankara 1963 (*Gunye*), s. 5; (*Rûsâm*), s. 4, 17, 28-29; Aksarıyî, *Mûsâmeretü'l-ahbâr* (trc. Mürsel Öztürk), Ankara 2000, bk. İndeks; İbn Fazlullah el-Ömerî, *et-Ta'rîf bi'l-muşâlahi's-şerîf* (nşr. Semîr ed-Dürübî), Kerek 1413/1992, s. 85 vd.; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ, IV*, 16-19; Makrîzî, *el-Hîtat*, II, 214-215; a.mlf., *Histoire des sultans mamlouks* (trc. E. Quatremère), Paris 1840, tercüme edenin notları, I/2, s. 93-99; Haîl b. Şâhin, *Zübdetü Keşfi'l-memâlik* (nşr. P. Ravaisse), Paris 1894, s. 111-113; Uzunçarşılı, *Medhal*, bk. İndeks; Hasan el-Bâşâ, *el-Fünûnü'l-İslâmiyye ve'l-vezâ'if 'ale'l-âşâri'l-Arabiyye*, Kahire, ts. (Dârü'n-nehdâti'l-Arabiyye), III, 1230-1235; M. Azîz Ahmad, *Political History and Institutions of the Early Turkish Empire of Delhi (1206-1290 A. D.)*, Lahore 1987, s. 342-343; İsmail Yiğit, *Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi: Memlükler*, İstanbul 1991, s. 28, 30, 186-187, 193-195; M. Abdülganî el-Eşkar, *Nâ'ibü's-saltanatı'l-Memlûkiyye fi Mısr*, Kahire 1999; Ramazan Şeşen, *Salâhaddin Eyyûbi ve Devri*, İstanbul 2000, s. 253-254; J. van Steenberg, "The Office of Nâ'ib as-Saltana of Damascus: 741-784/1341-1382, a Case Study", *Egypt and Syria in the Fatimid, Ayyubid and Mamluk Eras* (ed. U. Vermeulen - J. van Steenberg), Leuven 2001, III, 429-448; Haluk Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât: 1206-1414* (doktora tezi, 2001), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 241-245; H. A. R. Gibb, "Nâ'ib", *EP* (İng.), VII, 915.

SADİ S. KUCUR

NÂİBE

(bk. NEVÂİB).

NÂİLE bint FERÂFİSA

(نائلة بنت الفرافصة)

Nâile bint el-Ferâfisa b. Ahvas el-Kelbiyye (ö. 35/656'dan sonra)

Hz. Osman'ın şehid edildiği sırada yanında bulunan eşi.

Benî Kelb'den hıristiyan bir babanın kızı olup Hz. Osman'la halifeliğinin beşinci yılında (28/648-49), Kûfe Valisi Saîd b. Âs'ın veya Kelb kabilesine zekât toplamak için gönderilen Vefîd b. Ukbe'nin aracılığıyla evlendi. Medine'ye daha önce İslâm'a giren

kardeşi Dabb tarafından götürüldü ve Hz. Osman'la evlenmesinin ardından Müslümanlığı kabul etti. Nikâh sırasında Hz. Osman kendisine 10.000 dirhem mehirle hizmetçi olarak Kirman esirlerinden bir karı koca verdi. Onun Hz. Osman'ın öldürülmesi üzerine yaptığı konuşmalardan ve Muâviye'ye yazdığı mektuptan evlendikten sonra Medine'de iyi bir eğitim aldığı anlaşılmaktadır. Kaynaklar ayrıca Nâile'nin şairliğine, zeki ve olgun bir şahsiyete sahip olduğuna işaret eder ve söylediği şiirleri nakleder.

Hz. Osman'ın en sıkıntılı zamanda onunla beraber olan Nâile eşinin içine düştüğü siyasî krizden kurtulması için büyük çabalar harcadı. Kuşatma sırasında Hz. Osman, Hz. Ali'nin önerileri doğrultusunda mes-cidde Medineliler'e ve muhaliflere karşı bir özür dileme konuşması yaptı; konuşmasının sonunda hatalarından pişman olduğunu söyleyerek icraatıyla ilgili eleştirilerin kendisine iletilmesini istedi. Böylece lehine bir hava oluştuysa da halife evine döndüğünde orada bu konuşmayı dinlememiş olan Ümeyyegoğulları'nın ileri gelenleriyle karşılaştı. Bu sırada konuşmayı önemli siyasî bir hata olarak gören Mervân b. Hakem ile konuşmayı yerinde bulan Nâile arasında sert bir tartışma geçti. Olaylar yeniden alevlenince, eşine Mervân'ı yanından uzaklaştırıp Hz. Ali'yi yardıma çağırmasını tavsiye eden Nâile, âsiler içeri girdiklerinde ise kendisine saygı gösterip dışarı çıkacakları umuduyla başını açarak saçlarını dağıttı; umduğu gerçekleşmeyince de kendini Hz. Osman'ın önüne attı ve eliyle durdurmayı çalıştığı kılıç darbelerini altında iki parmağını kaybetti. O gece de Hz. Osman'ın naaşını onun bir iki dostuyla birlikte gizlice Bakî Mezarlığı'na defnetti.

Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, Nâile'nin Muâviye'ye gönderdiği, Hz. Osman'ın öldürülmesi olayını açıklayan bir mektubun metnini verir (*el-Eğâni*, XV, 325-326). Onun bu mektubu Muâviye'nin isteği üzerine mi yoksa kendiliğinden mi yazdığı hususu açık değildir; ancak Muâviye'nin hem Hz. Osman'ın kuşatılması olayından önce, hem de bu cinayetin işlenmesinden sonra takip ettiği siyaset dikkate alındığında yazılmasını onun istediği söylenebilir. Çünkü Muâviye, mektupla beraber gönderilen Hz. Osman'ın kanlı gömleğini ve Nâile'nin parmaklarını Dimaşk Camii'nde teşhir ederek Suriyeliler'i kendi siyasetinin doğruluğuna inandırıp desteklerinin sürmesini sağlamıştır.

Hz. Osman'ın şehid edilmesinin ardından Nâile'nin Suriye bölgesinde yaşayan Kelb kabilesine döndüğü anlaşılmaktadır. Bun-